

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 316.74:2(477) (043.3)

КАТАЄВ С.Л.

САКРАЛЬНЕ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

Ми поділяємо думку відомого фахівця з проблем релігієзнавства І. Яблокова, що “сакралізація означає залучення в сферу релігійного санкціонування форм суспільної й індивідуальної свідомості, діяльності, відносин, поведінки людей, інститутів, поширення впливу релігії на різні сфери суспільного і приватного життя” [1, с. 69]. Поширення сакралізації на повсякденність потребує ретельного вивчення.

Завдання статті. Окреслити прояви сакрального у повсякденному житті.

Дослідженню релігії та сакрального присвячена значна кількість праць класиків соціології: Ж. Батая, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Б. Маліновського, К. Юнга та ін.

Українська соціологія релігії представлена такими іменами, як А. Биченко, В. Бурлачук, Н. Дудар, В. Єленський, А. Колодний, М. Лукашевич, А. Панков, М. Паращевін, А. Річинський, Л. Рязанова, Л. Скокова та ін. Об’єктом їх уваги є місце релігії та сакрального в суспільному житті, окремі аспекти сакрального, визначення загального рівня релігійності населення України або його регіональних зрізів.

До характеристик і рис сакрального входить не лише його “священний” характер, тобто протиставлений профанному, буденному, тому, що на “цій” стороні. Через атрибути священного, до якого люди ставляться як до чогось важливого для себе, як особливого, незвичайного, того, що вимагає до себе особливої поваги, то й інші явища, предмети можуть набувати сакрального характеру, якщо вони мають такі самі якості, властивості, значення.

Тобто деяке явище ми визначаємо як сакральне не лише через його особливу священну природу, а й через своє ставлення до нього, ми ставимося до нього шанобливо, як до важливого для себе, відчуваємо відповідальними за його збереження, ображаємося, якщо його принизять.

Тут можна застосувати закони формальної логіки. Якщо атрибуція сакрального “А” передбачає шанобливе і серйозне до себе ставлення, то в разі якщо “В” вимагає поваги, серйозного до себе ставлення і дуже важливе для нас, воно є сакральним.

У зв’язку з цим Р. Коллінз зазначає: “Відмітна особливість священного полягає в тому, що воно небезпечне і вкрай важливе: ви повинні підходити до нього серйозно, шанобливо, з необхідними приготуваннями. Не священне утворює інший світ” [2].

Тут явно феноменологічний підхід. Згідно з яким, не має особливого значення дійсна природа об’єкта. Вирішальне значення має те, як він нам

уявляється. Ця характеристика феноменологічного підходу виразно впливає з визначення класика феноменології Е. Гуссерля: “Замість предметів, цінностей, цілей, допоміжних засобів ми розглядаємо той суб’єктивний досвід, у якому вони “являються”. Ці “явища” суть феномени, які за своєю природою мають бути “свідомістю про” їх об’єктів, незалежно від того, реальні самі об’єкти чи ні” Це цитата зі статті в енциклопедії на слово “феноменологія” [3].

Ще раз підкреслимо, природа сакрального визначається не його сутнісними рисами як чогось надприродного і священного, а ставленням до нього. Звідси висновок: в принципі будь-який об’єкт, явище, предмет може бути сакральним для того, хто ставиться до нього як чогось важливого, значного, того, що вимагає поваги. Прикладом цього є найхімерніші і незвичайні або, навпаки, тривіальні предмети, що служили тотемом у давніх або амулетом у сучасних людей.

Для вчених такими об’єктами, що набувають статусу сакральних, є істина, важливі ідеї, проблеми, що звертають пильну увагу співтовариства вчених. Так, у цьому випадку сакральним є предмет обговорення в цій статті, а саме “сакральне”. Якби ми обговорювали серйозно і детально суть профанного і це б зустріло зацікавлену увагу співтовариства учених, то сакральним було це “профанне”.

Ми в цьому аспекті розуміємо вираз “не метати бісер перед свинями”, тобто не обговорювати сакральні речі перед тими, хто не може розділити з нами священне до них ставлення, інакше це священне профанується, знецінюється.

Тут ми звертаємо увагу ще на один аспект, а саме на комунікативну природу сакрального, на дискурс сакрального. Сакральне може бути таким тільки за певних умов комунікації з приводу цього сакрального. Не лише ми самі повинні ставитися до об’єкта як сакрального, а й наші партнери по комунікації повинні ставитися до нього так само.

Тут слід врахувати відмінність між дискурсом і комунікацією. Дискурс не вимагає дискусії, а комунікація передбачає дискусію. Це розрізнення запропонував М. Хайдеггер у своїй теорії комунікативної дії. Саме вихід в надіндивідуальне освячує інтелектуальні комунікативні ритуали та особливий сакральний об’єкт.

“Традиційні зустрічі інтелектуалів є церемоніальними зборами для поклоніння цьому сакральному об’єкту, без чого він не може бути ні створений, ні збережений” [2].

Тут потрібно уточнити, що є обмеження в тому, щоб визнавати деякі явища, речі, події сакральними. Низинна природа певних явищ чинить опір номінації сакрального. Те, що в більшості людей асоціюється з брудним, нищим складно іменувати сакральним, яке у людей має стійку конотацію зі священним. Тут можуть бути лише винятки, що мають індивідуальний характер. Але справжнє сакральне в інституалізованому вигляді, і такому, що соціально легітимізовано, все ж повинно отримати санкцію деякого співтовариства.

Цікава філологічна деталь. Брудний і нечистий формально ніби є синонімами. Але в тематиці сакрального їх не можна ототожнювати. Адже існує поняття “нечистий дух”, його ніхто не називає брудним. А це поняття вже має сакральний сенс, хоча і такий, що має негативний відтінок. Бог і диявол належать до сакральної сфери, відображаючи дві її іпостасі: піднесене і потворне. Священний трепет викликає у нас і небесна височінь, і бездонна прірва, рай і пекло.

Для нас частіше сакральність, космізм і духовність – поняття однопорядкові. Темна сторона сакрального для нас розкривається рідше і з небажанням.

Сакральність у повсякденності виявляється в речах, їжі, одягу. Так, у літературі є дуже переконливий нарис про рушник як атрибут важливих ритуалів, що мають сакральний сенс. Так, рушниками прикрашають у селах домашній вівтар, на рушнику подають почесному гостю хліб, сіль. Важливе місце займає рушник у поховальних і весільних ритуалах, що, без сумніву, мають сакральне для людини значення.

Сакральність їжі частіше зустрічається в релігійних, святкових обрядах у давніх народів. Є племена в Африці, у яких накладено табу на присутність людей під час трапези вождя. У найпримітивніших племен сакралізований канібалізм. У скандально відомого лідера євразійства О. Дугіна, прибічники якого здійснили акцію з руйнування державних знаків на Говерлі, є стаття, у якій він стверджує, що регіоном, у якому найбільш поширений вампіризм, є Україна, а скіфи були антропофагами. Отже, О. Дугін посміливо пам'ятає про Україну і навіть у статті про канібалізм не забув згадати про неї. Він також стверджує, що “людина була скасована як сакральна їжа не тому, що це погана їжа, а навпаки, тому, що це занадто гарна їжа. Мораль не має тут жодного значення – вона раціоналізувала рухи міфу і культу” [4].

Призначення сакрального має духовний сенс, воно налаштовує людину на відповідальне ставлення до того, що відбувається. Але деякі психологи стверджують, що сакральне може служити способом маніпулювання свідомістю і поведінкою людей. Наділяючи сакральним деякі події, держава або політична сила спонукають людей ставитися до них особливо. У цьому випадку сакральність виявляється вже “на озброєнні”, це вже не цінність, а засіб у політичній або ідеологічній боротьбі” [5]. О. Доценко, посилаючись на К. Юнга, вважає, що однією з функцій сакрального є виділення певної людини з соціального оточення для того, щоб надати вагомійший характер її владі. Способами сакралізації влади “виступають таїнства і відзнаки. За допомогою таїнств присвячення (освячення, сакралізації) – переміщення людини в особливу позицію щодо інших людей – створюється захист індивідуальності від посягань колективу. Цього обраного (і недоторканного) навантажують відповідальністю за всіх, наділяючи також владою над ними. А щоб будь-який зустрічний міг вчасно зрозуміти, хто перед ним, лідера наділяють особливими відзнаками – сигналами несхожості на інших, рядових членів

співтовариства. Така природа священного – це таємниця індивідуальності, таємниця прийняття рішення” [5, с. 71].

Значущість проблеми сакрального ілюструється намаганням групи французьких учених Колежу соціології на чолі з Ж. Батаєм у 30-х рр. ХХ ст. створити особливий напрям дослідження – “сакральну соціологію”. Основним завданням Колежу було впровадження сакрального в життя, “регенерація” сакральних феноменів у сучасному світі. Ж. Батай звертає увагу на те, що *sacer* перекладається з латинського і як “святий”, і як “проклятий”. Ці дві сторони французькі соціологи тієї доби позначали як ліве та праве. Тож, відповідно до анатомії сакрального об’єкта з погляду Ж. Батая, “у цілому ліве викликає відразу, а праве – потяг [6, с. 111].

Соціальне життя, згідно з Ж. Батаєм, полягає в пошуку “універсального бога, щоб мати можливість розширювати простір штучної оргії” [6, с. 528].

Саме прагнення надати сакральному універсального характеру, бачити прояв його у всіх сторонах життя суспільства від повсякденності до влади показово для методології постмодерну. Тож сакральна соціологія, об’єктивно кажучи, була першим проявом постмодерністської соціології. Хоча Ж. Батай неодноразово вказував на те, що сучасне йому суспільство відзначається втратою сакрального початку, насправді багато виступів у Колежі соціології вказували на протилежне, а саме на поширення сакрального у суспільному житті. Зупинимося на цьому детальніше. У доповіді “Сакральне в повсякденному житті” М. Лайріс на особистому прикладі спогадів дитинства показав прояв темної та світлої сторони сакрального в буденних ситуаціях повсякденного життя людини [6, с. 70]. Різні речі, частини житла, життєві ситуації, окремі слова в певному аспекті та під певним кутом зору сприймаються як сакральні об’єкти, тобто такі, що є незвичними, що викликають містичну реакцію, повагу або відразу. Ці об’єкти сповнені магією. Але подібне сприйняття має суб’єктивний характер, залежить від стану людини, її психічного складу та інших особистих причин. Тож, те, що для одного є сакральним, для іншого таким може і не бути. Але, з феноменологічного погляду, це не має значення. Якщо певний об’єкт сприймається людиною як сакральний, то поведінка людини стосовно цього об’єкта зумовлена саме таким сприйняттям. А об’єктивно чи суб’єктивно є насправді сакральним, магічним цей об’єкт немає значення. У книзі вказується, що навіть дефекація може мати магічне значення [6, с. 113]. Сакральними об’єктами Ж. Батай називає трупи, кров, особливо менструальну. Він відзначає, що в соціальній спільноті є певне сакральне ядро, навколо якого здійснюється подвійний рух потягу та відрази [5, с. 112]. Особливо чітко цей рух відзначається стосовно трупів.

Цю тезу розвиває сучасний російський соціолог культури Л. Іонін в есе із соціології смерті в збірнику наукових праць під його редакцією “Нова магічна епоха” [7]. Він та молоді українські соціологи у цьому збірнику приводять переконливе обґрунтування тези про проникнення, просочування

магічного, сакрального в усі сфери життя. Отже, Л. Іоніна та його молодих українських колег можна назвати продовжувачами ідей сакральної соціології.

У другій половині ХХ ст. спостерігаються явні ознаки наростання сакралізації: підвищення інтересу до релігії, поява великої кількості нетрадиційних релігій тощо.

Ми вважаємо, що інкорпорацію сакрального у різні сфери суспільного життя, що відбувається зараз, може бути позначено терміном “трансакралізація”. Цей термін ми пропонуємо за аналогією з поняттями “трансполітика”, “трансестетика”, “транссексуальність”, які застосовує Ж. Бодрійар для характеристики сучасного суспільства [8].

Трансакралізація полягає у поширенні завдяки традиційним віровченням та новітнім містифікованим теоріям (енергоінформаційного обміну, діагностики карми та ін.) сакрального на всі сторони життєвого світу людини, що є відповіддю на виклик сучасності з такими її рисами, як соціальна, політична та економічна невизначеність і неупорядкованість, загрози суспільства ризику, економічні негаразди значної кількості населення.

На зростання процесів сакралізації звертає увагу багато дослідників.

Одним із джерел трансакральності є ренесанс неоязицтва, що виявляється в неінституалізованих формах вірувань, у космологізації повсякденності, у зв'язку з усім “натуральним”. Так, італійський соціолог М. Маффесолі відзначає: “Насамперед варто сказати про існування певного зв'язку між інтересом, що відроджується, до всього натурального (натуралізм) і почуттям зачарованості світом, що сьогодні можна спостерігати... За різноманітними демістифікаціями, “деміфологізаціями”, що знайшли своїх прихильників у сфері теологічних міркувань, соціолог – цей соціальний “розвідник” – не може не брати до уваги все різноманіття елементів, що вийшли на перший план, таких як доля, небесні світила, магія, ворожіння, гороскопи, культури природи тощо”. Далі він відзначає, що в Європі виникло “зовсім інше відношення до природного чи космічного оточення, ніж нас до того привчило суто раціоналістичне мислення. Природно, це інше ставлення не може не впливати на наші відносини з іншими людьми (у сім'ї, на роботі, вулиці)” [9].

Матеріали деяких досліджень підтверджують наявність процесу трансакралізації у сфері повсякденності.

Сакралізація ширша за релігійність, оскільки містить у собі, крім сталих релігійних, також і неінституалізовані форми релігійних, містичних уявлень і вірувань. Джерела сакралізації кореняться у вірі в надприродне. Але ключовим аспектом сакралізації є саме релігійність.

Отже, згідно з нашою точкою зору, сакралізація – це явище і процес, зміст якого визначається прагненням людей бачити в навколишньому світі й у своїй діяльності елементи містичного, думати, що життя, різні види діяльності залежать від бога, вищих сил. Сакралізація ширша за релігійність, але остання є найважливішим її аспектом. Так, згідно з даними запорізького соціолога Т. Серги з твердженням “Існують таємничі

сили, негідні людині” незгідні тільки 12%, інші 88% різною мірою згодні. Тоді як віруючих у цьому опитуванні 50%. (Дослідження проведено 2008 р. Опитано 1200 осіб за репрезентативною вибіркою у м. Запоріжжі).

Аналогічні результати отримані при вивченні “гетеродоксальної” релігійності в Росії. Цим терміном позначаються численні групи і системи світогляду альтернативної релігійності, такі як: “езотеричні”, “окультні”, “Нью Ейдж” тощо. Гетеродоксальна релігійність охоплює близько 45% населення Росії [10].

Висновки. Отже емпіричні дані підтверджують тезу про постійну присутність сакрального у повсякденності, тобто трансакральності як риси сучасності. Сакральне має відносний та комунікативний характер. Те, що дуже важливе для нас, набуває сакрального значення. Сакралізація влади має на меті маніпулювати людьми, застосовуючи духовні важелі впливу.

Література

1. Яблоков И.Н. Религиоведение : учеб. пособ. / И.Н. Яблоков. – М. : Гардарики, 2005. – 317 с.
2. Коллинз Р. Социологическая интуиция / Р. Коллинз // Личностноориентированная социология. – М. : Академический проект, 2004. – С. 435.
3. Гуссерль Э. Феноменология. Статья в Британской энциклопедии / Э. Гуссерль // Логос. – 1991. – № 1. – С. 12–21.
4. Дугин А. О метафизике каннибализма [Электронный ресурс] / А. Дугин. – Режим доступа: <http://arcto.ru/modules.php?file=article&name=News&sid=1304>.
5. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо : Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.
6. Коллеж социологии. – СПб. : Наука, 2004. – 588 с.
7. Постмодерн: новая магическая эпоха : сб. статей / под ред. Л.Г. Ионина. – Харьков, 2002.
8. Бодрийяр Ж. В Тени Тысячелетия, или Приостановка Года 2000 [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/2000.php.
9. Маффесоли М. Околдованность мира или божественное социальное / М. Маффесоли // СОЦИО-ЛОГОС. – М. : Прогресс, 1991. – С. 274–283.
10. Беляев Д.О. Опыт эмпирического исследования гетеродоксальной религиозности в современной России / Д.О. Беляев // Социологические исследования. – 2009. – № 11. – С. 88–98.

Катаєв С.Л. Сакральне у повсякденному житті

У роботі розглянуто проблему сакрального в аспектах повсякденного життя: в одязі, їжі, громадському та науковому житті. Підкреслено відносність та комунікативний характер сакрального як такого, що викликає повагу, відчуття важливості для людини, духовного та священного. Звертається увага на світлі та темні сторони сакрального.

Ключові слова: сакральне, профанне, сакральна соціологія, функції сакрального, повсякденність.

Катаев С.Л. Сакральное в повседневной жизни

В работе рассматривается проблема сакрального в аспектах повседневной жизни: в одежде, еде, общественной и научной жизни. Подчеркивается относительность и коммуникативный характер сакрального как такового, что вызывает уважение, ощущение важности для человека духовного и священного. Обращается внимание на светлые и темные стороны сакрального.

Ключевые слова: сакральное, профанное, сакральная социология, функции сакрального, повседневность.

Kataev S. Sacral in everyday life

A problem is in-process examined sacral in the aspects of everyday life : in clothes, meal, public and scientific life. Relativity and communicative character are underlined sacral, as such, that causes respect, feeling of importance for a man spiritual and sacred. Attention applies on light and dark parties of sacral.

Key words: sacral, profanmal, sacral sociology, functions of sacral, daily occurence.